

Problém překladu tzv. mluvících jmen v literárním textu

EVA UHROVÁ*

Jména, jimiž autoři pojmenovávají v literárních dílech své postavy – tzv. mluvící jména (jména charakterizující, figurativní, klasifikující, cue-words, sprechende, redende Namen), tvoří významnou složku výstavby textu. Není divu, že se touto problematikou zabývají v rámci literární onomastiky (nauky o vlastních jménech v uměleckých dílech) filologové a že jim nezdědka věnují teoretickou pozornost i sami autoři (např. F. Kafka, H. Böll). K světovým spisovatelům, kteří volbu antroponym (jmen osob) ve svých dílech považovali za velmi důležitou součást uměleckého záměru, patří např. Dickens, Defoe, Thackeray, Gogol, bratři Goncourtové, Th. Mann, H. Mann, Lessing, Hölderlin a mnozí další.

Práci o mluvících jménech, obsažených v dílech z různých období historie literatury a zkoumaných v rámci (literární) onomastiky, není málo (pokud jde o němčinu mohli bychom jmenovat např. D. Rümmeleho, R. Gerbera, P. Demetze, G. Eise). V české onomastice není počet badatelů v této oblasti tak veliký (H. Knappová, K. Hausenblas, R. Šrámek, bohemistická témata zpracovávající německý filolog K. Gutschmidt aj.), ale závažností příspěvků k tomuto vědnímu odvětví nestojí bohemistika v pozadí světového bádání. Názory na rozpětí pojmu *mluvící jméno* se různí. V nejširším slova smyslu je tento jev omezen na případy, kdy osobní jméno v reálném pojmenování lidí zřejmě neexistuje (*Federleicht/ Hnupírko*). V širším vymezení mohou být tato jména motivována existujícími slovy apelativními (obecnými), jako např. *Procházka, Černý, Sušil* apod.

Za specifickou skupinu se považují asociativní názvy, tj. jména historických a literárních postav (*Pilát, Barunka*). Terminologické pojmosloví však není ustálené (termín *asociativní jméno* má např. jiný obsah, než je výše uvedeno, v práci E. Berenda z r. 1942). To dosvědčuje, že bádání o mluvících jménech nemá doposud zřetelné kontury, je rozptýleno v studiích na sebe málo navazujících. Vzájemně shodná klasifikační kritéria jsou částečně aplikována v německé, anglické, příp. francouzské odborné literatuře; např. se vydělují skupiny pseudopompézních jmen typu *Don Peadillo y Palabras de la Malora de la Malaria* (J. Joyce, *Ulysses*), anti-tetických (double-edged) jmen: *Frau Dörr ist „in Wirklichkeit des Pinsels von Rubens würdig“* (Paní Dörrová = paní Sušinková, Křížalová je ve skutečnosti hodna Rubensova štětce; Theodor Fontane) atd.

* Článek publikujeme jako připomínku významného výročí, jehož se autorka letos dožívá. Doc. PhDr. Eva Uhrová, CSc. působí na Ústavu germanistiky, nordistiky a nederlandistiky FF MU. Zabývá se především starší německou literaturou, lexikologií a německo-českou kontraktivní lingvistikou.

Obecně řečeno, může být výpověď o charakteru postavy naznačena, zpřesněna, doplněna jménem postavy. Přitom hrají úlohu různé aliterace, anagramy, palindromy, zvláštní kompoziční útvary, označení postavy iniciálou (u F. Kafky), různé onomatopoické podoby jména (*Hans Flanz von Namen*; H. Kleist) apod.

V mnohem menší míře byla (i v české filologii) dosud v literární onomastice zkoumána osobní jména (případně vlastní jména vůbec) ze srovnávacího hlediska, tj. málo byly konfrontovány podoby těchto jmen v jazyce originálu a jejich překlad do druhého jazyka. Povšimněme si, zvláště právě z česko-německého konfrontačního úhlu pohledu, některých problémů v této oblasti.

Ve většině případů vycházíme z děl, která byla přeložena z češtiny do němčiny nebo z němčiny do češtiny. Ojedinele jsme použili dosud nepřeložených textů, které se nám jevily pro úvahy tohoto druhu podnětné.

1. V překladech z jednoho do druhého jazyka se jména osob buď překládají, nebo nepřekládají. (Slovo *překládat* používáme se zjednodušující licencí. Může označovat úpravu, ekvivalenci sémantickou či formální apod.). V dnešní praxi se značně projevuje sklon jména vůbec nepřekládat. To je možné, pokud jde o tzv. necharakterizující, nefigurativní jména. Tak postupovali překladatelé sbírky českých povídek (*Erkundungen*, 24 tschechische und slowakische Erzähler, ed. Karl Heinz Jähn, Berlin 1981). Jména *Paryz*, *Frydrych*, *Bodnár*, *Hlaváč*, *Meluš* atd. jsou v textu zpravidla neutrální, necharakterizují postavy, i když by v případě autorského záměru některá z nich mohla k charakteristice postavy přispět (např. *Hlaváč*). Tento záměr musí však vyplýnout z kontextu uměleckého textu. Při analýze působení vlastního jména – ať již charakterizujícího, nebo necharakterizujícího – na čtenáře vzniká mnoho otázek. Otázka je už to, jak dalece je např. pro vnímání českého textu německým čtenářem výhodné, když se ponechají v překladu z češtiny do němčiny přechýlená ženská příjmení. Tyto podoby zůstávají např. v překladu knihy V. Párala *Mladý muž a bílá velryba* (*Der junge Mann und der weiße Wal*): *Frybortová*, *Mašková*. Problém je také, zdali se nemůže považovat záměna původního znění jmen v originále ekvivalentem existujícím v jazyce překladu (*Karel/Karl*) za jakési oslabení vztahu čtenáře k cizímu prostředí, ději, postavám.

Některá charakterizující jména se při překládání považují za necharakterizující. Čtenáři, pro kterého je jazyk originálního textu mateřštinou, skýtají však někdy možnost uvědomit si různé jemnosti s postavami spjaté i méně nápadně. Tak např. český čtenář určitě nepochopí finesy hláskové podoby některých jmen v románě Th. Manna *Buddenbrockovi*, pomocí nichž autor poukazuje na dolnoněmecký, resp. severoněmecký původ některých postav. Není snadné pro překladatele tuto okolnost českým čtenářům přiblížit. Podobně německý čtenář sotva jednoznačně zaznamená sociální a národnostní aspekt použití německých a českých jmen v Haško-

vě Švejtkovi. Pro Čecha je zřejmé, že výše postavené, „úřední“ osoby mají v této knize často německá jména (policista *Bretschneider*; vojenský lékař *Bautze*, policejní inspektor *Braun*), příslušníci nižších vrstev mají nezřídka jména česká (*Kejřová*, *Palivec*, *Vodička*), případně česká hypokoristika internacionálních jmen: (*Anna – Aninka*, *Josef – Pepík*).

Avšak některé charakterizační nuance jsou vlastní jak českým, tak německým příjmením a vyplývají ze styčné životní reality obou jazykových společenství. Není však výjimkou, že mohou být chápány např. německým čtenářem textu přeloženého z češtiny dokonce někdy hlouběji než některým domácím recipientem. Tak může Němec např. ze jména typu *Sommerwitzová* v kontextu díla Škvoreckého *Prima sezóna* spíše než průměrný český čtenář (zvláště mladší) vyvodit, že je jím také jazykově charakterizována židovská postava knihy.

2. Z hlediska translatického jsou samozřejmě charakterizující jména osob v uměleckém textu často oříškem nesnadným. Překladatel má k dispozici tři možnosti: nepřekládat vůbec, překládat zčásti nebo pokusit se důsledně překládat všechna jména. Všechny tyto možnosti mají své pro a proti. Rozhodnutí by však nemělo být přenecháno jen vůli a ambicím překladatele. Měl by v této oblasti vzniknout jistý řád.

2.1. Antroponyma vůbec nepřekládat – často pod záminkou, že by se porušil kolorit originálu – je bezesporu nejlehčí řešení. Tento postup znamená ovšem také určitou eliminaci umělecké snahy autora. Ztrácí se tím důležitý prvek jeho tvůrčí techniky, postavy jsou zbavovány specifických rysů, které je ozvlášťují pomocí tohoto charakterizačního postupu. Nepřeváděná zůstala v některých překladech děl významných německých spisovatelů jména průhledně spjatá s vlastnostmi nositelů, jako např. *Ledderhose* („Lederhose“ – jde o poukaz na nevlídnost, koženost; Th. Fontane: *Vor dem Sturm*).

Nepřeložením takových jmen pak dochází obzvláště v situacích, kdy nesou v dialogu důležitou informaci, k jistému „šumu“. Tak např. má Th. Fontane v knize *Frau Jenny Treibel* tuto pasáž: *Dann nahm Treibel Vogelsangs Arm und flüsterte diesem, ihn einigermmaßen zu orientieren, zu: „Zwei Damen vom Hofe, die korpulente: Frau Majorin von Ziegenhals, die n i c h t korpulente (worin sie mir zustimmen werden): Fräulein Edvine von Bomst.“ – „Merkwürdig“, sagte Vogelsang. „Ich würde, die Wahrheit zu gestehen ...“ – „Eine Vertauschung der Namen für angezeigt halten ...“* Český překlad: *Potom vzal Treibel Vogelsanga pod paži a pošeptal mu, aby ho aspoň trochu orientoval: „Dvě dámy od dvora, ta korpulentní je paní majorka von Ziegenhalsová, ta nikoli korpulentní ...slečna Edvina Bomstová“.* „Podivné“, řekl Vogelsang. „Já, abych pravdu řekl... Pokládaly byste za vhodné ta jména prohodit“. V německém textu je antitetická fyzická příznakovost postav vyjádřena jasně jmény, v českém se tato okolnost úplně ztrácí, nejsou-li jména přeložena.

Zjevně v takových případech dochází k destrukci autorské charakteristiky postav. Nabízí se ovšem alespoň jistá „náhrada“, tj. vysvětlení jména

a jeho funkce v textu formou poznámek. Obzvláště pro školu by taková možnost byla pravděpodobně výhodná.

2.2. Částečný překlad (úprava) charakterizačních antroponym není ani v německé ani v české literatuře vzácný. Často se překládá tzv. onomastický leitmotiv, který je obvykle titulem knihy. Příkladem pro to jsou tituly *Der grüne Heinrich / Zelený Jindřich* (G. Keller), *Die Lebensansichten des Katers Murr / Životní názory kocoura Moura* (E. T. A. Hoffmann), *Professor Unrat / Profesor Neřád* (H. Mann). (Jako český překlad je označení Neřád sice relativně optimální, ale jen německý čtenář si uvědomuje jazykový vztah *Unrat*, tj. neřád, smetí, a *Rat*, tj. školní rada, jímž profesor Neřád byl). Ani překlady onomastického leitmotivu nejsou však naprostým pravidlem, jak je zřejmé z titulu českého překladu románu M. Frische *Stiller* (Praha, Odeon 1970), který je shodný s titulem originálu (*Stiller* = tichý, mlčenlivý člověk). Titul označuje v německém i českém vydání knihy současně také hlavní postavu díla.

V překladech, ve kterých je přeloženo jen jméno jedné postavy nebo jména jen části postav, zatímco jména jiných protagonistů zůstávají v jazyce originálu, působí poněkud rušivě. Často je kontrast zmírněn přizpůsobením jmen křestních. Českému čtenáři se musí jevit např. jméno *Neřád* (*Unrat*), zmíněné již výše, jako jistá anomálie, protože je jediným převedeným antroponymem. Bylo by účelnější, kdyby také další charakterizující jména v překladu tohoto díla i textů jiných autorů našla ekvivalentní formu v druhém jazyce. V Mannově románě *Profesor Neřád* by mohlo být např. jméno „umělkyně *Fröhlichová*“ převedeno do češtiny jako umělkyně *Veselá*, odpovídá to naturelu této postavy.

Velké pochopení pro skutečnost, že mluvící jména jsou pro vnímání postav díla, jejich vnější i vnitřní stránky a jejich vzájemných vztahů, koloritu děje, situací a celkového emocionálního a etického vyznění díla důležitou složkou, prokázal J. Munzar svým překladem německých pohádek C. Brentana (*O růžovém keři. Pět pohádkových příběhů pro malé i velké*. Vyšehrad, Praha 1978) a spoluautorským překladem knihy *O statečném Kašparovi a krásné Aniče* (Praha, Odeon 1988 – spolu s V. Vařechou). Uvedme pro ilustraci několik z jeho převodů pohádkových antroponym: *König Haltewort / král Slovodrž*, *Fräulein Flink / slečna Čiperka* (ponechání německého názvu by bylo zavádějící), *Baron Hüpfenstich / baron Hopsapich*, *Bär Honigbart / medvěd Medovous*, *Wolf Lämmerfraß / vlk Ovcežral*.

V dalším bychom chtěli demonstrovat překlad antroponym na příkladu *Českých pohádek* J. Drdy a jejich německého převodu (*Tschechische Märchen*. Prag, Albatros 1985). Pro Drdovu knihu je příznačné velké množství pohádkových postav a autor pro ně vytvořil slovtvorně a zvukomalebně příznačná jména. Překladateli se podařilo zachovat v německém překladu jejich příznakovost. Nejlehčí to bylo v případě nonsensových komplexů: č. *Trepifajksl* / něm. *Trepifaixel*. Mnohdy to znamenalo jen malé grafické přizpůsobení německému pravopisu: drak *Bucifal* / der Drache *Buzifal*. Někdy

dominovala zvukomalebná intence nad sémantickým obsahem: hejtman *Madlafous* / něm. *Mutteldaas* (význam *vous-Bart* nebyl v německé podobě zachován). V jiném případě ustoupil proti tomu do pozadí hláskový aspekt a zdůraznila se běžnost jména: kupec *Jelínek* / něm. *der Kaufmann Schmidt*; zde našlo v daném kontextu necharakterizující a v češtině často se vyskytující jméno *Jelínek* ve jméně *Schmidt* vhodně odpovídající pendant. Ze slovtvorných prvků mají význam zvláště sufixy, případně zakončení slovních forem vůbec: č. *Klofát* / něm. *Klopfer*, č. *Dařbuján* / něm. *Kumpelin*. V tomto ohledu není překlad jména postavy *Smrťák* německým slovem *Tod* ideální. Možná by zde rovněž (hovorová) forma se sufixem nebo složenina (např. *Sensemann*) postavu charakterizovala lépe. Proti tomu zase bylo s jazykovým citem přeloženo nespisovné jméno (*baba*) *Plajznerka* do němčiny jako *Pleißnerin*. Jazyková tvořivost překladatele se také projevila v četných složeninách: č. *Kujbaba* / něm. *Tausendstark*, č. *Pyškytle* / něm. *Püschelhuber*. Motivace jinými základovými slovy, pokud je vhodná, působivost jmen nesnižuje. Diskutabilní by byl spíše překlad typu č. *Valihrach* / něm. *Kugelerbs*, a to proto, že v češtině na rozdíl od němčiny toto jméno jako příjmení skutečně existuje, jeho „pohádkovost“ je v němčině tedy umocněna.

Na základě uvedených příkladů jsme chtěli naznačit různé aspekty, které jsou s překladem jmen pohádkových postav spojeny. To však platí také recipročně o překladu do češtiny. H. Hesse (*Gesammelte Werke*, 1. sv. s. 216-341) má v jedné z pohádek řadu jmen, která by se do češtiny převáděla obtížně, ale převod by byl účelný. Např. (had) *Edelzung* / č. *Šlechovník* ?; (král) *Ohneleid* / č. *Bezbolestný* ? *Nebola* ?; (čarodějnice) *Zischelgigt* / č. *Jedosityčka* ? *Syčijedka* ?; (duch) *Haderbart* / *Zlovous* ? *Hněvou* ?; (filozof) *Drehdichum* / č. *Točidlo*; (Herr) *Überall* / č. (pan) *Všudybyl* ?... Překladateli v těchto případech pomůže, nahlédne-li do seznamu českých příjmení. Může alespoň zjistit, kterému modelu by mohlo převáděné jméno odpovídat: *Ripplein* / č. *Žebírko* (analogicky podle podobných sufigovaných deminutivních onym *Očko* (Äuglein), *Bříško* (Bäuchlein).

Překlady z češtiny do němčiny a naopak jsou ulehčeny tím, že mezi oběma jazyky fungují často společné jazykové mechanismy, které vyplývají z blízkého sousedství obou jazyků, lze tak využít souhry kulturních a historických faktorů. Tyto výhody se však mohou stát také nevýhodami. (Rozličné konotace slovanských jmen v určitém kontextu německého díla a německých jmen v kontextu českém.) Překladateli by se neměl spoléhat jen na svůj jazykový cit, případně na prostudování zákonitosti mezi oběma jazyky, nýbrž měl by pochopit i specifický naturel autora. Ten je – jak jsme již naznačili – v jednotlivých případech velmi individuální. Těžko je proto možné důsledně aplikovat ten či onen model převodu jmen literárních postav do druhého jazyka. Jméno má v literárním textu mnoho aspektů, přičemž každý může při recepci přeloženého díla hrát důležitou kognitivní a emocionální úlohu.